

jük-e egy film, színházi előadás, mese, vers, regény, festmény, zeneszám üzenetét? Miért fontosak ezek számunkra? Olyan kutatócsoporttá vagy filmkészítőstábbbá is át lehet alakulni, amelynek tagjai egy konkrét házat keresnek föl, ahol nagyon sok régi tárgy, dokumentum, levél vár arra, hogy titkukat megfejtsék, és arról híradást készítsenek.

A tanár – szerepbe lépve – ennek a háznak a gazdájaként várja őket. (Fontos, hogy ő most olyan „szerepet” válasszon, amiben a folyamat irányítója maradhat. De nem mint tanár!) Megérkezve a házhoz, közli a gyerekekkel, hogy csak korlátozott számú szobát tud a rendelkezésükre bocsátani, így csoportokat kell alkotniuk. Vannak háromágyas, ötágyas szobák, és két darab egyágyas. (Itt a tanárnak ügyelni kell az esetleg egyedül maradókra. Az ebből származó feszültséget egy azonnali akcióban fel kell oldani a tanár-tulajdonosnak!) Közli, hogy fél óra múlva a könyvtárszobában várja őket. Addig a csoportok egyezzenek meg abban, hogy ki kicsoda? Mit képvisel a csoportban? Fotós vagy színelemző? Stb. A „könyvtárszobába” a jelzett könyvekből összeállított és kigépelte levelek, válaszlevelek, naplórészletek, fényképek, képdokumentumok találhatóak. Ezekből kell a „tudósításukat” megfogalmazni. De ehhez először értelmezni kell, aztán dönteni, kooperációt kialakítani.

A különböző dokumentumokból kialakul tehát egy „emberkép”, amely a gyerekek gondolatait, érzéseit, preferenciáit is tartalmazni fogja. S természetesen mindebből a végén megkezdődik egy „életjáték”, amely eljátszható, és amelyben a megértés és tudatosság szintjeit is vizsgálhatjuk, nevezetesen:

- a) tevékenység – vagyis: mi az, amit csinálsz?
- b) motiváció – vagyis: miért csinálod?
- c) ok – vagyis: mit szeretnél elérni ezzel a tevékenységgel?
Mit jelent számodra?
- d) modell – vagyis: honnan tudod, hogy helyesen viselkedsz ebben a helyzetben? Honnan vetted viselkedésed mintáját?
- e) filozófia – ha ilyen körülmények között így viselkedsz, akkor milyen ember vagy? Milyen hitek, elvek, szokások szerint élsz?

S ezekből az együttlétekből akár az osztály saját munkafüzetei is összeállíthatók.*

TOLNAI MÁRIA

Kétely és szabadság, esszé és életstílus

Esszékötetről szólva nem valami frappáns és eredeti ötlet *Montaigne*-nyel hozakodni elő. De az esszé műfajában legkézzelfoghatóbb, legmagyarázhatóbb talán éppen a kezdet: ott áll előttünk tisztán és egyértelműen a két teremtoátya, *Montaigne* és *Bacon*. *Bacon* könyvkísérleteket, *Montaigne* önkísérleteket vetett papírra, s a két egymástól független íráspróbálkozásból örökítődött át az új kifejezésmód. Mert az esszé inkább kifejezésmódnak tekinthető, mintsem műfajnak, hisz amint szabályait, formai megkötéseit vagy bármilyen általános meghatározását kívánjuk megadni, a tárgy megfut előlünk, s minden

* A módszer után érdeklődő kollégák további információkért, képzési időpontokért írjanak az Iskola-kultúra Szerkesztőségébe.

definíció kiegészítésekre, korrekcióra szorul. Noha nagy hagyományú írói közlésmódról van szó, mégis: ahány szerző, annyi stílus, annyi forma, annyi esszétípus.

Hamvas a *Száz könyvben* így ír *Montaigne*-ről: „Azt mondják, három emberfajta van: a vadember, a civilizált barbár és az európai. Az európainak pedig csak egyetlen par excellence műfaja van: az esszé (...) *Montaigne* olyan ruhát keresett, amelyikben nem feszeng, s amikor megtalálta, ebben egyszerre egész lényre megnyilatkozott. A szubjektivitást nyugodtan tekinthetjük az esszé alaphangnemének, amely nem a MI, nem a TI, nem is az Ő nevükben, mindig csak saját nevében beszél. Ha be akarjuk keríteni ezt a messzire és sok irányba elbarangoló közlésmódot, legegyszerűbb és legkézenfekvőbb a megnyilatkozó lényre, erre a különleges embertípusra rákérdeznünk: ki is ez az európai ember, ki is ez az esszéíró?

Ha *Hamvas* élne, valószínűleg *Konrád Györgyöt* nevezné meg mint az európai ember lehetséges magyar megtestesítőjét. *Hamvas* az európai jelzõt természetesen korábbi, pozitív kicsengésű értelmében használta, nem pedig mai lejáratott, elcsépelet és kiszírozott formájában. Az európaiság eszme, vagy még inkább álom az ember felemelkedéséről, értelmi és érzelmi kiteljesedéséről. Az európai ember a teljes ember szinonímája, tehát számos erénye és számos hibája van. Egyik legnagyobb erénye azonban az, hogy saját, és csakis saját erényein igyekszik munkálkodni. Látni, elbírálni, felmérni minden jót és rosszat, de beavatkozás, kényszerítés, ráerőltetés nélkül – az európai kiváltságos fegyelme.

Konrád, amikor esszét ír, egyszerre gondolkodik a hazai lehetőségekben és az európai távlatokban. Úgy magyar, hogy szeme előtt az európai út és cél lebeg, s úgy európai, hogy a magyar érdekeket képviseli. Az igazi szolgálatot az az ember teszi hazájának, aki annak polgára, de nem rabja. A haza nem Isten, amely előtt feltétel nélkül kell leborulnunk. A haza az, amit lakói csinálnak belőle, a benne élők munkálkodásán múlik, derül ki *Konrád* írásaiból.

A magyarnak lenni Európában kérdését így fogalmazza meg: „Európainak lenni Magyarországon annyit jelent, hogy megtanuljuk a bibliai demokráciát, hogy valóban egyenrangúak vagyunk a többi emberrel minden élethelyzetben, munkahelyen, asztalnál, ágyban egyaránt. Európa számra és munkára nézve erősebb nyugati fele kialakította a liberális demokrácia politikai erkölcsét. Európai az az ország, ahol az egyén szabadsága sérthetetlen, ahol az emberi személy méltósága az értékelés alfája és omegája, ahol különös tulajdonságaikért semmilyen közösséget nem üldöznek (...) A gyengébbek megbántása, a fölényeskedés az egyenrangúak között, a csatlóshálózat a nagyokkal szemben – olyan magatartás, amely az európai tekintélyuralmakban a helyén volt és helyén van is mind a mai napig, de már nincs helyén és szerencsétlen elmaradottságnak tűnik fel a szabad nemzetek polgárai között.”

A szabadság az esszéírás egyik alappontja. Az esszéírót semminek sem szabad korlátoznia, csak értelmének, gondolatainak rendelheti alá magát. A szabadság kivívása az élet élhetővé tétele. Az a dolgunk, hogy létezzünk, ami együttlétezést jelent, vallja *Konrád*. Nála a szabadság is kollektív fogalom: a szabad társadalomban az ember egyénként, de közösségként is független és autonóm alany. A múlt rendszerben – mint írja – az ellenzékiek kemény magja, a betiltottak, ha túléltek az első összecsapást, valójában viszonylagos szabadságban élhettek. Szellemileg váltak irányíthatatlanná, befolyásolhatatlanná. Miközben az egész ország alávetettje volt egy rezsimnek, a belső disszidensek függetleníthették magukat az eszmei letaglózástól. Ennek az autonómiának persze megvolt a maga ára, de aki ezt becsülettel megfizette, – a házkutatások, zaklatások, lehallgatások, kihallgatások stb., stb. – végül is egyedülállóan embermódra élhetett.

A rendszer ettől még persze önkényuralmi maradt kiszolgálóival és alávetettjeivel szemben. De az együttlétezés csak közös, általánosan kiterjesztett szabadságban teljedhet ki. Ahogy *Konrád* nevezi, a szabadon kutató homo sapiens, a szabadon vállalko-

zó homo oeconomicus és a szabadon határozó homo politicus belső összetartozása hozza létre ezt a közösséget, amelyben élni jó és emberhez méltó.

Az *Újjászületés mëlankóliája* című kötet írásai, akárcsak Konrád szinte minden esszéje, politikusak, politizálóak. Ő magát liberális demokratának tekinti, s a liberális nála egyet jelent a toleráns magatartással. A politika alapja a dialógus, a néven nevezés, a békéltető kiegyensúlyozás. Erről így ír: „Civilizáció nem volna lehetséges politika nélkül. Általa tudunk versengve összeférni egymással. Nélküle ma is egy barlang torkában ál-longálnánk egy husággal és időnként fejbe kólintanánk egymást.”

Ez a *Konrád*-emlegette barlangi mentalitás éppen a ráció századában, a szomorú huszadikban élt túl gyakran sátáni eszközökkel. Az ész és a tudomány bevethetővé vált az ember tartós és hathatós megalázásában is. Míg korábban a polgár házát csak a háborúk szele érte el, az utolsó száz-százötven évben a politika bentlakóvá vált az otthonokban is. Konrád szerint eme sátáni az ideológiákban, a szövegekben fészkel, s e gyilkos leheletű szövegek megalkotói éppúgy íróknak nevezik magukat, mint az irodalmat az irodalomért művelő társaik. A gazdasági-szellemi válsághelyzetek felszínre dobták vagy maguk termelték ki azt az áruló írástudót, aki végigtapsolja, végighurrázza, ha nem maga gerjeszti embertársai megalázását, kifosztását, elűzését, kiéheztetését, legyilkolását valakinek vagy valaminek szent és sérthetetlen nevében. Ezeket általában hazának, haladásnak, nemzetnek, élettérnek, nemzeti megdicsőülésnek, szellemi megtisztulásnak titulálják. Aztán mossák kezüket, s a felelősséget másokra hárítják.

Létezhetnek-e egy valamennyire is emberi társadalomban szent és sérthetetlen fogalmak, tabutémák, amelyeknek megsértőire prófétai dühvel törnek valamely ügy felkent papjai és rendíthetetlen őrei? Szabad-e szellemi tilalomfákat állítani, szemlesütő alázatot megkövetelni magasztosnak kikiáltott dolgok említésekor? *Pilinszky* gyakran idézi *Simone Weil* gondolatát, a szerinte egyetlen lehetséges magatartásmódot: *Weil* szerint a házát egyedül részvétellel szabad szeretni. A haza szót bármivel behelyettesíthetjük. Melyik a teremtő hozzáállás: a kétkedő vagy a hozsannázó?

Konrád saját magatartási elveiről így ír: „Miért is vagyok liberális? Mert szkeptikus vagyok az emberivel, kollektív önmagunkkal szemben, mert számomra nincsenek bírálhatatlan vagy akár szent intézmények, személyek, fogalmak. Mert nem ismerek el semmilyen kötelességet vagy tilalmat a gondolkodásban... A liberalizmus számomra mindenekelelőtt stílus. Világi, civil, személyes, ironikus. Nem fontos, hogy mindenkinek hatalma legyen mások fölött, fontos viszont, hogy mindenki kifejezhesse magát.”

Gyergyai Albert mondja *Montaigne*-ről, hogy nemcsak azt kérdezi, ki ő, hanem azt is, milyen körülmények között hogyan találja meg magát, hogyan őrizze meg emberlétét. *Konrád* írásainak, regényeinek és esszéinek alapvető kérdése, miként szerezhető és tartható meg az emberi méltóság érzete, az emberhez méltó magatartás biztonsága. Saját bevallása szerint is az alapvető kérdés az, miként viselkedik a hőssé előlépett ember az események forgatagában. Nyilvánvaló, hogy a körülöttünk zajló dolgokhoz aktívan vagy passzívan viszonyulhatunk. Melyik az a pont, kérdi a regényíró és a gondolkodó, ahol a civil embernek elszenvédőből cselekvő lényé kell átfarmálódnia? Hol a határ, amely a passzivitást, a bénaságot, a tétlenséget cinkossággá, bűnrészessé teszi? Meddig terjed a polgári kötelességtudás, s mikortól válik megalázottá a némán tűró?

Konrád szinte minden megnyilvánulásából az derül ki, hogy a magánlét és a közösségi lét nem választható el egyetlen határozott vonallal, egyetlen családi küszöbvel sem. A civil élet és a közösségi létforma egymástól függő, egymást alakító és egymásra utalt közegek: a civil helytállás a közösség számára is példaértékű, de a közösségi sorscsapások a csigaházába bűvőt is elérik. A demokratikus ellenzék tagjai egyénenként és csoportosan is a rendszer kikezdhetőségét bizonyították be, azt, hogy a polgári helytálláson a hatalom hullámverése előbb-utóbb megtörik. A nyílt fellépés tiszta lelkiismerete adhatta meg számukra a bátorság szabadságát, a független, autonóm döntések lehetőségét. In-

nen már nincs visszaút a passzivitásba, az önbezárkózásba. Valahogy nem a társadalmon kívül, de szerencsére résztvevőként már benne sem, mégis annak tagjaként ugyan, de már a kívülállás biztonságában. A betiltottak afféle kívül-belülálló, *Konrád* is így nevezi a maga státuszát 1989-ig, majd így folytatja:

„A regény filozófiájától ez a tartás nem idegen, áthelyeződés az egyik alakba, majd kisiklás belőle, az írónak mindig új lélekbe kell átköltöznie. A szerelemtől sem idegen ez az ingamozgás, ez az oda-visszautazás. Alighanem ez a megismerés útja. De mikor az élet úgy hozta, hogy oda kellett állnom valaki mellé, miáltal a belső emigrációk találkoznak és mintegy szigetcsoporthoz képeznek, azt hiszem, nem vonakodtam. Önkiadótársaimat, a demokratikus ellenzékét leginkább ezért választottam: az előítéletmentes emberi szolidaritás tehetségéért. Hogy az ember számíthatott a betyárbeccsületre, amely nem a többség erénye (...) Az elhallgattatás javunkra is fordítható. A belső emigrációt csinálhattam joggyakorlatként is. Amellett egy négygyermekes családapának megvannak a maga örömei.”

Az esszéíró akkor is magáról beszél, amikor közügyekről szól. A szerző azonban, jól lehet alapvetően társas lény, magánember is egyúttal. Van egy baráti köre: emberek csoportja, netán írotársaké, akik többé-kevésbé hasonlóan látják a világot, vagy a világ látja őket hasonlóan, de az is lehet, hogy csak ugyanolyan jól tudnak derülni önmagukon. És persze van a család, ahová vissza lehet húzódni a világ elől, mert önmagában is teljes világ ez. *Konrád* írói stílusának nagy bravúrja, ahogy a legváltozatosabb témákat akár egyetlen oldalba törések nélkül egybe tudja tömöríteni, ahogy ugyanolyan természetességgel taglalja a közösség ügyeit, amilyen melegséggel szól azokról, akik közel állnak hozzá. Szövegeiben a váltások olyan magától értetődően következnek be, mint amilyen magától értetődő az, hogy a közírónak magánélete is van.

Az esszék javarésze manapság töredék, eszmefuttatás valamiről vagy valami kapcsán, az a bizonyos fajta kommentár, melytől Montaigne olyannyira ódzkodott. Montaigne ugyanis már akkor a szerzőt hiányolta, az igazi, eredeti, autonóm szöveget, öntudatlanul is azt az egészet, amit ő maga hozott létre. Ahogy az Esszékből, úgy *Konrád* esszéköteteiből is egy élet megnyugtató teljessége bontakozik ki előttünk, rapszodikusán, találomra szemezgetve, emlékfoszlányokkal, megidézésekkel. Pontosan annyit árul el magáról, amennyi ránk tartozik, amennyi teret egy szövegnek hagynia kell ahhoz, hogy az olvasó is hozzátegye a maga gondolatait. Megjelennek barátai, *Danilo Kiš*, és *Vacláv Havel*, *Pilinszky* és *Erdély Miklós*, *Mérei* és *Mészöly*, *Vásárhelyi* és *Haraszti*, egytől egyig finom érzékkel megrajzolt portrékban. A hétköznapi figuráit is ugyanolyan figyelemmel vizsgálgatja és jeleníti meg, mint ismertebb társait: *Piroska* nénit, *Bellát*, a presszósnot vagy *Gulicska* urat, s itt vannak még a névtelenek, egy-egy arc az utcáról, egy-egy figura a kocsmából, egy-egy elkapott beszélgetésfoszlány. És persze itt van még a család, az egyetlen megnyugtató hely, ahol meg lehet pihenni: a feleség alakja és a két kisfiúé, ezeké a különös kis egyéniségeké, és a már felnőtté lett nagy gyerekeké, a múlt kicsinyeié. A vonat viszi-hozza az író, múltból a jelenbe, esetleg vissza, konferenciáról felszólalásra, majd haza, és ismét vissza.

Az *Újjászületés melankóliája* kötet írásai, mint címük is jelzi, már a megoldás lassú reményében születtek, a reformmozgások idején, 1986 és 1991 között. Végszavuk a rendszerváltás, amelybe akkora bizalmat helyeztek még ott a 60-as évektől errefelé. Egy tiszta és egyértelmű kor lezáródását jelentik az esszék, magánbeszéddek és naplójegyzetek. A melankólia megjelenése szinte kötelező érvényű ekkora horderejű változás bekövetkeztekor. *Földényi* írja, hogy a melankolikus egy ismeretlen tudás birtokosa, egy olyan tudásé, amely a melankóliáról alkotott fogalmak segítségével próbálja meg felmérni saját helyzetét. A tudás, amelynek *Konrád* már a sorsforduló pillanatában birtokosa, az egykori tiszta helyzetek, a ritka betyárbeccsület, a pontosan kijelölt helyek elvesztése. A talaj csúszik ki az ember lába alól, amely ezentúl szabadabb ugyan, de még nem egyértelműen

szilárd, és nem feltétlenül igazabb. A hősi korszak következik. Legalábbis így remélték ezt sokan 1991-ben. Ma két vonatkozás, konferencia, a jó ügy melletti kiállás szüneteiben, a család szilárd közegében már az új szövegek készülnek, amelyek egykor egybegyűjtve ezekről a napokról, a mai emberekről és helyzetekről vallanak majd. S nem utolsósorban az esszéíró *Konrád Györgyről* is szólnak, az európairól.

„Megtértünk útikalandjainkról, a mozgás csak emlék. Ideges kis ország, úgy látszik Budapesten; de itt a tóparton nem látszik úgy. Nagy csend van a veranda körül, egy-egy dió koppan, várok a következő mondatra. Pereg a rokka, fonom a szálát, itt lecsillapodom, mondhatnám boldog vagyok. Kötelékek foszlanak le rólam ebben a kölcsönkertben, nincs hova sietnem, van időm, az izgatottság eltávozik. Reggel kerékpáron megyek a gesztenyesoron friss tejért és kifliért. A kerékpár az a jármű, amelyet az emberi méltósággal összeegyeztethetőnek tartok. A verandáról rálátok a csökkenő holdra. Biztatólag fölnézek a magasba, igen, uram, mindjárt repülünk.”

Konrád György: Az újjászületés melankóliája. Pátria Könyvek, 1991.

JÓSVAI LÍDIA

Elveszített világok

Lendületes, szellemes és elmélyülésre hívó könyvet tarthat a kezében, aki előveszi a berlini történész, Arthur Imhof művét. A szerző azok közé tartozik, akik egyaránt vonzódnak régvolt emberek „kicsiny életvilágai” és azok tágas összefüggései iránt, és kutatás közben magától értetődő természetességgel használja forrásként az anyakönyvek és a peres iratok mellett a kalendáriumok metszeteit és a képtárak festményeit is; otthonosan mozog nemcsak a tömeges adatok számítógépes feldolgozásának, hanem az egyes esetek elmélyült elemzésének módszereiben is.

A könyv alcíme tartalmazza a kutató alapkérdését, aminek már a megfogalmazása sejteti, hogy az tágabb közönségnek szól, mint a „céhes” szakma: „hogyan gyúrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...”. Azok a mindennapok, amelyekről szó van, mindenekelőtt igen változatosak: egy-egy portán belül az életkorok, családi szerepek, külső kapcsolatrendszerek, egy falun belül különböző porták, egy tájon belül a természeti adottságok – erdő, síkság, csapadék stb. – szerint, de éppúgy a településformák, avagy a falvak birtokmegoszlása, jogi viszonyai, földhasználata szerint. A mindennapokat tekintve Imhof az egyik fő szabályként az átlagostól való *eltérést* látja. Olyannyira, hogy az átlagok egészen semmitmondóvá halványodnak. Különösen jól látszik ez az *átlagéletkor* fogalmán, ami az utolsó évtizedekben Európában oly mértékben egységesedett, hogy ez elfödi szemünk elől régebbi korok „várható” emberi életidejének nagyfokú bizonytalanságát. Az egységesülés egyik fő oka, hogy az újkorban sikeresen zajlott le a modernizáció, ami nagyrészt kiiktatta az európai ember életéből a három fő *közvetlen* veszélyforrást: a háborút, a járványos betegségeket (pestis) és az éhínséget. Imhof egy olyan korszakot vizsgál könyvében, amelyben e három vész külön-külön is jellemző volt Németországban: az 1650–1750. közötti évszázadot. Jóllehet, e kor több évszázadra van tőlünk, akkor már megindultak az újkor nagy átrendeződései, s ezekben az évtizedekben már megszülethettek olyan (tömeges, egységes és az individuális ese-